

Verbinding voorbij woorden

De careclown als inspiratiebron voor geestelijke verzorging bij mensen met dementie

Bij mensen met dementie in een vergevorderd stadium openbaart de spirituele beleving zich vaak niet in taal of redenering. Existentiële thema's komen op subtiele wijze naar voren, zoals in korte opmerkingen die moeilijk te plaatsen zijn, in lichaamstaal of het zoeken van nabijheid. Voor geestelijk verzorgers betekent dit dat de vertrouwde, talige werkwijze niet altijd toereikend is. Maar waar woorden tekortschieten, kan verbinding juist in stilte en spel worden gevonden.

Josie Boxstart

IN MIJN WERK ALS CARECLOWN bezoek ik mensen die wonen op een psychogeriatrische afdeling. Een careclown is een professional die via speelsheid en afgestemde aan-

wezigheid contact maakt om het welzijn van kwetsbare mensen te ondersteunen. Telkens weer ervaar ik hoe intens en betekenisvol het contact kan zijn in deze speelse en non-verbale interactie.

Annie (83) vertelt fragmentarisch over haar leven op de boerderij, haar huwelijk met Piet (die naast haar in bed overleed) en de mooie tijd met haar tweede echtgenoot Kees. Ze uit haar verdriet en zegt te verlangen naar de hemel te gaan, naar Maria tot wie ze dagelijks bidt. Mijn collega-careclown en ik luisteren, herhalen en spelen met haar woorden. We verbeelden haar aankomst in de hemel, waar Piet en Maria haar verwelkomen. Dit ontlokte haar een lach, waarop ze zegt: 'Ja, zo zal het gaan.' Aan het eind van het bezoek lijkt ze zichtbaar opgelucht en dankbaar.

Een ervaring als deze riep vragen bij mij op. Wat maakt dat er in het contact met een careclown existentiële thema's naar voren komen? Wat gebeurt er in dat contact, waarbij vooral op een non-verbale manier contact wordt gemaakt en spel wordt ingezet? En hoe kan ik deze ervaring meenemen in mijn startende rol als geestelijk verzorger? Deze vragen leid-

den tot onderzoek dat zijn neerslag kreeg in een masterscriptie.¹ Door middel van literatuuronderzoek en interviews heb ik een antwoord proberen te vinden op de onderzoeksvraag: *Wat zijn de percepties en ervaringen van geestelijk verzorgers met betrekking tot de integratie van de speelse en non-verbale benadering van de careclown bij het versterken van betekenisvol contact met mensen met dementie wonend op een psychogeriatrische afdeling?*

Onderzoek naar ervaring

Mensen met dementie die op een psychogeriatrische afdeling verblijven, bevinden zich meestal in een vergevorderd stadium van de ziekte. Cognitieve achteruitgang en taalproblemen maken verbale communicatie steeds moeilijker. Hierdoor wordt het zelf minder zichtbaar via cognitieve, talige omgangsvormen en manifesteert het zich vooral in relatie tot anderen. Het zelf verdwijnt dus niet, maar het transformeert in een ervaringsgericht zelf (Kitwood in Brown, 2017). Het lichaam speelt hierin een belangrijke rol en vormt de plaats waar het zelf zich manifesteert, doordat het lichaam in verbinding staat met de omgeving (Kontos in Hendriks, 2012). Dit betekent dat

mensen met dementie verbondenheid vooral ervaren via lichamelijke en zintuiglijke interacties en dat hun omgeving zich blijvend moet afstemmen op hun belevingswereld en ervaringsgerichte zelf (Brown, 2017).

In de zorg voor mensen met dementie wordt vaak een belevingsgerichte benadering gehanteerd, om zo goed mogelijk aan te sluiten bij hun leefwereld. Degene die deze benadering toepast, probeert het gedrag te begrijpen, de achterliggende betekenis te achterhalen en aan te sluiten bij het levensverhaal. Zo wordt vorm gegeven aan het zelf en de identiteit van de persoon en ontstaat het gevoel dat hij of zij als mens wordt gezien. Deze benaderingswijze zorgt ervoor dat de persoon zich sociaal en emotioneel sterker en gesteund voelt (Mes, 2011; Karelse, 2009). Naarmate iemand met dementie steeds minder taal heeft, wordt het voor de omgeving moeilijker de ander op een juiste manier te verstaan. De behoeften moeten steeds vaker lichamelijk begrepen worden (Miller & Kontos, 2016). Dit vraagt om een verhoogde sensitiviteit en een verfijnde afstemming op non-verbale communicatie.

Zorgverleners (zoals geestelijk verzorgers) kunnen zich voor het uitbreiden van hun non-verbale communicatie laten inspireren door aanpalende professies. Binnen dit landschap manifesteert de careclown zich als een professional die op unieke wijze contact weet te maken met mensen met dementie. Een careclown zoekt naar de 'golfengte' waarop de ander zich bevindt; niet door van een afstand te observeren, maar door mee te gaan in iemands aandachtsveld en beleving (Hendriks,

Ondanks deze gedeelde uitgangspunten zijn er ook verschillen in aanpak, vooral wat betreft methodiek en communicatiestijl. Geestelijk verzorgers werken met rituelen en richten zich op existentiële vragen. Door aandachtige aanwezigheid brengen zij lichtheid en openen zij ruimte voor een spirituele laag in de ervaring van de ander. In het contact met mensen met dementie passen zij vooral hun taalgebruik aan, bijvoorbeeld door het tempo te verlagen en korte, gesloten vragen te stellen. Een careclown probeert het isolement vooral te doorbreken met non-verbaal, lichamelijk en geïmproviseerd spel. Hij nodigt mensen uit zichzelf en hun omgeving opnieuw te ervaren en brengt lichtheid door het tonen van de eigen kwetsbaarheid en onzekerheid. Waar de geestelijk verzorger een zekere professionele distantie bewaart en zichzelf eerder als serieus omschrijft, kiest de careclown voor speelsheid en nabijheid. Toch nemen beiden de persoon tegenover hen serieus en reageren zij sensitief op wat er op dat moment nodig is. Deze overeenkomsten en verschillen, bevindingen uit mijn literatuuronderzoek, zijn schematisch weergegeven in tabel 1.

Uit mijn literatuuronderzoek bleek dat de careclown kan dienen als inspiratiebron, juist vanwege zijn sterke speelse en non-verbale kwaliteiten (Mes, 2011). Dit bood echter nog geen antwoord op mijn onderzoeksvraag in hoeverre geestelijk verzorgers zelf mogelijkheden zien om deze speelse en non-verbale benaderingswijze te integreren in hun dagelijkse praktijk. Om dit verder te onderzoeken, was het belangrijk dat de geïnterviewde geestelijk verzorgers konden teruggrijpen op eigen ervaringen; daarom organiseerde ik de workshop 'Clowntools voor zorgverleners', gegeven door Bart Walter (docent bij Clownsense). Na afloop reflecteerden negen geestelijk verzorgers in interviews op hun ervaringen, waardoor een genuanceerd beeld ontstond. Geestelijk verzorgers waardeerden verschillende aspecten van de clownbenadering, maar ervoeren ook uitdagingen bij de praktische vertaling naar hun werk.

Een careclown weet op unieke wijze contact te maken met mensen met dementie

2017). Hij of zij is onderzoekend aanwezig en stelt zich open voor elke subtiele interactie. Vanuit een rustige, geduldige houding wacht hij wat er kan ontstaan in het contact. Hij maakt gebruik van zintuiglijke materialen (zoals zachte stoffen) of kleine instrumenten en van expressieve lichaamstaal, mimiek, dans en improvisaties. Zo wordt een sfeer van verwondering en spel gecreëerd (Kontos e.a., 2017). Door te spiegelen, te vertragen en steeds ja te zeggen tegen wat zich aandient, ontstaan onverwachte en betekenisvolle interacties die mensen met dementie uitnodigen tot verbinding met de energie van het leven.

Literatuuronderzoek

Enerzijds heeft een careclown een heel eigen benaderingswijze en anderzijds zijn er in de basishouding overeenkomsten met de wijze waarop geestelijk verzorgers zich manifesteren. Voor beiden geldt dat presentie, aandacht, empathie en een belevingsgerichte grondhouding de basis vormen van hun werk. Zij benaderen mensen met dementie met geduld, rust en respect, en met een onvoorwaardelijke acceptatie van de ander zoals diegene is. Vanuit deze houding zoeken zij oprechte verbinding, stemmen zich sensitief en intuïtief af op de ander en scheppen ze ruimte voor het uiten van emoties.

	Geestelijk verzorger	Careclown
Algemeen	<ul style="list-style-type: none"> • Belevingsgericht • Aandacht en presentie in het hier-en-nu • Ruimte creëren voor het uiten van emoties • Sensitief en intuïtief afstemmen • Zoeken naar verbinding en contact 	<ul style="list-style-type: none"> • Belevingsgericht • Aandacht en presentie in het hier-en-nu • Ruimte creëren voor het uiten van emoties • Sensitief en intuïtief afstemmen • Zoeken naar verbinding en contact
Methodiek	<ul style="list-style-type: none"> • Gesprek en rituelen 	<ul style="list-style-type: none"> • Geïmproviseerd spel, spontaan en speels
Communicatie	<ul style="list-style-type: none"> • Zoekt naar meer non-verbale vaardigheden • Traditioneel verbaal en hermeneutisch opgeleid 	<ul style="list-style-type: none"> • Primair non-verbaal en lichaamsgericht
Professionele nabijheid	<ul style="list-style-type: none"> • Behoudt professionele distantie 	<ul style="list-style-type: none"> • Toont bewust eigen kwetsbaarheid
Focus	<ul style="list-style-type: none"> • Existentiële en spirituele begeleiding als primair doel 	<ul style="list-style-type: none"> • Sociale interactie en welzijn • Spiritualiteit kan geraakt worden

Tabel 1. Overeenkomsten en verschillen tussen geestelijk verzorger en careclown.

Waardevolle aspecten voor geestelijke verzorging

Uit de interviews blijkt dat geestelijk verzorgers veel kenmerken van de benaderingswijze van de careclown herkenbaar en inspirerend vinden. Ze zien hoe ook de careclown werkt vanuit een houding van aandachtige presentie, sensitiviteit en afstemming in het moment. Deze herkenning maakt dat ze de speelse en non-verbale benadering ervaren als een verrijking van hun bestaande praktijk. Geestelijk verzorgers benoemden ten eerste de kracht van *lichaamstaal en non-verbale presentie*. Zij zien hoe de careclown met stilte, beweging, lichaamstaal en aandacht in het moment diepgaand contact weet te leggen, voorbij woorden. Deze benadering laat hen opnieuw de waarde inzien van non-verbaal contact, dat essentieel is in het eigen werk, met name bij mensen met dementie. Die ervaring versterkt het bewustzijn van (non-)verbale communicatie en inspireert om benaderingswijze te verbreden en te verdiepen.

Ten tweede herkennen geestelijk verzorgers een *basishouding* die aansluit bij de eigen intenties; die van openheid, vertraging en afstemming. Met name vertragen op een fysieke manier wordt gezien als een waardevolle manier om af te stemmen op de ander. In alle rust bij iemand gaan zitten en gewoon even een hand vasthouden of samen een handen-

spel uitvoeren, wordt ervaren als verrijking. Een respectvolle houding van ontvankelijkheid, waarbij de ander leidend is en non-verbale communicatie een belangrijke rol speelt.

Ten derde benoemen geestelijk verzorgers het *spiegelen en meebewegen* als een waardevolle vorm van afgestemde, non-verbale presentie. Door ademhaling, houding en bewegingen op subtiele wijze te spiegelen, kan verdiept contact ontstaan dat een wederkerig karakter heeft. Deze vorm van afstemming draagt ertoe bij dat zowel de persoon met dementie als de geestelijk verzorger sterker in het hier-en-nu wordt gebracht. Dit sluit nauw aan bij het vierde resultaat: het principe van *ja zeggen*, wat inhoudt dat je meegaat met de werkelijkheid van de ander. Geestelijk verzorgers herkennen in deze open, niet-oordelende houding een belangrijk principe uit hun eigen werk. Geestelijk verzorgers benadrukken dat juist door ja te zeggen tegen de werkelijkheid, de betreffende persoon zich serieus genomen en minder vervreemd voelt. En voor geestelijk verzorgers helpt het om flexibeler en spontaner te handelen.

Een vijfde resultaat is de kracht van *humor*. Dit wordt beschouwd als een waardevolle manier om verbinding te maken, de spanning te doorbreken en lichtheid te brengen in moeilijke situaties. Geestelijk verzorgers zien hoe

de careclown humor op zorgvuldige en afgestemde wijze inzet; niet door grappen te forceren, maar via kleine, speelse momenten en door een onnozele, authentieke houding die de ander bekrachtigt. Dit inspireerde geestelijk verzorgers om ook in de eigen praktijk meer ruimte te geven aan humor, zowel bij het contact met mensen met dementie als in hun zelfzorg bij emotioneel zwaar werk.

Geestelijk verzorgers waar- deren de clownbenadering, maar zien ook uitdagingen

Als zesde resultaat wordt het herontdekken van *spel* genoemd, wat geestelijk verzorgers brengt tot het in vrijheid en lichtheid aangaan van betekenisvolle en gelijkwaardige interacties. Spel wordt ervaren als wederkerig en verbindend. Het kan bovendien gemakkelijk tot stand komen wanneer het aansluit bij een activiteit die al gaande is op een afdeling. Hoewel sommigen zich nog geremd voelen, leeft er breed de wens om zich vrijer en speelser te kunnen bewegen. *Muziek en verwondering* worden als zevende resultaat genoemd en als helpend ervaren om met open blik te blijven kijken en luisteren. Muziek opent, verbindt en kan herinneringen oproepen, terwijl verwondering helpt om met een open en nieuwsgierige blik af te stemmen op het hier-en-nu. Met beide kun je op een zachte, sensitieve manier aansluiten bij de belevingswereld van mensen met dementie.

Uitdagingen en beperkingen

Hoewel geestelijk verzorgers de benaderingswijze van de careclown als inspirerend en waardevol ervaren, signaleren zij ook verschillende uitdagingen en beperkingen bij de toepassing ervan in hun praktijk. Allereerst wordt benadrukt dat een geestelijk verzorger geen careclown is, waardoor het zoeken naar een passende vertaling van speelse en non-verbale elementen naar de eigen rol nodig blijft. Die vertaalslag is niet eenvoudig, want wat in een

workshop nog natuurlijk aanvoelt, kan in de dagelijkse praktijk moeilijker toepasbaar blijken.

Daarbij spelen vragen als: hoe verhouden speelse vormen zich tot de professionele identiteit? En word je nog serieus genomen door collega's en familieleden? Veel geestelijk verzorgers benoemen een zekere *gêne*, gevoed door innerlijke overtuigingen of de angst om 'raar' gevonden te worden. Vooral spel, muziek en stemgebruik blijken hierin drempels op te roepen, mede doordat zij het risico van vreemding met zich meedragen, wanneer niet goed is afgestemd. Dit geldt ook voor humor, die vraagt om veel subtiliteit. Wanneer humor niet authentiek en zorgvuldig wordt ingezet, kan dit onbedoeld onveilig of kwetsend uitpakken.

Deze bevindingen laten zien dat het integreren van de benaderingswijze van de careclown voor geestelijk verzorgers niet vanzelfsprekend is, maar een proces dat moed, oefening en reflectie vraagt om een evenwicht te vinden tussen authenticiteit, professionaliteit en speelsheid.

Conclusie

Doel van dit onderzoek was inzicht te krijgen in de percepties en ervaringen van geestelijk verzorgers wat betreft het integreren van de speelse en non-verbale benaderingswijze van de careclown in het contact met mensen met dementie. Het onderzoek laat zien dat de careclown de geestelijk verzorgers kan inspireren tot *a)* bewuster inzetten van lichaamstaal en non-verbale communicatie, *b)* verfijnen van bekende interventies (zoals spiegelen, vertragen en presentie), door deze bewuster (ook) non-verbaal uit te voeren, *c)* verbinden en afstemmen via lichaamstaal, aanraking en zintuigelijke interacties, *d)* een meer speelse grondhouding binnen professionele kaders (met humor, verwondering, muziek en spel) en je daarbij kwetsbaar durven opstellen, en *e)* ja zeggen tegen een speelse, ontspannen instelling, waarbij zonder oordeel kan worden meegegaan in de beweging van de ander. Verder laat het onderzoek zien dat het oefen-

nen met clowntools bijdraagt aan persoonlijke ontwikkeling. De insteek van de careclown werkt inspirerend en helpt geestelijk verzorgers zich vrijer te voelen om hun spontane en speelse kant te laten zien.

De bevindingen van dit onderzoek sluiten aan bij Rieke Mes (2011) die pleit voor meer aandacht voor non-verbale communicatie in de opleiding van geestelijk verzorgers. En hoewel dit onderzoek geen kant-en-klaar antwoord biedt op hoe geestelijk verzorgers de benaderingswijze van de careclown precies in hun praktijk kunnen integreren, laat het wel zien dat het hen een nieuwe invalshoek en een alternatieve benaderingswijze biedt.

Een beperking van het onderzoek is dat het uitgevoerd is onder een kleine groep geestelijk verzorgers en dat zij kort na de workshop geïnterviewd werden, waardoor er nog weinig uitgeteerd kon worden in de praktijk. Nader onderzoek is gewenst, in de vorm van actie- of design-based onderzoek waarin de ontwikkeling en verfijning van deze speelse en non-verbale benadering centraal staat. Een longitudinaal onderzoek kan ruimte geven aan het ontwikkelen van praktische implicaties, zoals een toolbox met aangepaste clown-technieken voor geestelijk verzorgers, (na) scholing en intervisiegroepen.

Tot besluit

De resultaten van dit onderzoek tonen hoe de speelse en non-verbale benaderingswijze van de careclown inspirerend kan zijn voor de praktijk van de geestelijk verzorger. Ik hoop dat dit collega-geestelijk verzorgers aanzet tot zelfreflectie op hoe de non-verbale en eventueel al speelse benadering een rol kan spelen, bijvoorbeeld bij het contact met mensen met dementie. Ik wens geestelijk verzorgers veel speelse en non-verbale momenten toe!

Enkele tips:

- Vertraag bewust het tempo en creëer rust tijdens bezoeken.

- Oefen met spiegelen van houding en ademhaling.
- Durf gebruik te maken van aanraking (passen en afgestemd).
- Experimenteer met muziek als verbindend element.
- Probeer ja te zeggen tegen de belevingswereld van de ander.
- Wees je bewust van je eigen lichaamstaal.
- Zoek mogelijkheden voor zintuiglijke interacties.
- Sta open voor momenten van verwondering met de ander.

J. Boxstart MA is geestelijk verzorger bij Vitalis te Eindhoven en clown in de zorg. Website: www.zorgneus.nl. E-mail: j.boxstart@gmail.com.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op mijn scriptie *Verbinding, voorbij woorden* voor de Vrije Universiteit Amsterdam. Nicolette Hijweege was scriptie-begeleider en Theo Niessen (Fontys) was mede-beoordelaar van de coderingen en mee-lezer van zowel de scriptie als dit artikel.

Literatuur

- Brown, J. (2017). Self and identity over time: dementia. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 23 (5), 1006-1012.
- Hendriks, R. (2012). Tackling indifference: clowning, dementia, and the articulation of a sensitive body. *Medical Anthropology*, 31 (6), 459-476.
- Hendriks, R. (2017). Clown's view as *respiçio*: looking respectfully to and after people with dementia. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 20, 207-217.
- Karelse, L. (2009). Geestelijke verzorging en dementie: tien persoonlijke inzichten vanuit de praktijk. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 12 (53), 24-28.
- Kontos, P., Miller, K.L., Mitchell, G.J. & Stirling-Twist, J. (2017). Presence redefined: the reciprocal nature of engagement between elder-clowns and persons with dementia. *Dementia*, 16 (1), 46-66.
- Mes, H.A.M. (2011). *Hoe kom ik thuis? Geestelijke verzorging voor mensen met dementie* (dissertatie). Boekencentrum Academic.
- Miller, K.L. & Kontos, P. (2016). The use of elder-clowning to foster relational citizenship in dementia care. J.F. Gubrium, T.A. Andreassen & P.K. Solvang (Eds.), *Reimagining the human service relationship* (pp. 158-177). Columbia University Press.